

A
SZÁMLÁLÁS MÓDJAI
ÉS
AZ ÉV HÓNAPJAI.

HUNFALVY PÁL

R. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1884.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

A számlálás módjai meg az év hónapjai.

(Felolvasatott a Magy. Tud. Akadémia 1883. nov. 19-én tartott ülésében.)

Az orientálisták Leydenben múlt őszhó 10—17. napjain tartott gyűlésének egyik osztályülésében Marre Arisztide, francia tudós, a Malgás vagy *Malagasi* szótári hasonlatosságairól értekezék a Javai, Malaaji és más fő nyelveivel az ind Archipelagusnak. Ez értekezés a számnevekről szolgáltatván okot néhány észrevételt tennem, s fel lévén szólítva, hogy írásban közöljem észrevételeimet a gyűlési tárgyalások szerkesztőjével: úgy hiszem, akadémiai osztályunk is némi érdeklődéssel fogadja, ha itt is, de bővebben, előadom.

A számlálás módjai különbözők; vannak nyelvek, melyek csak *hármával* számlálnak, úgy, hogy a négyes számot csak sokaságot jelentő szóval fejezhetik ki. De azon hármával számláló nyelvek annyira ismeretlenek még, s az azokon beszéllő népek oly alacsony műveltségűek — mint mondják az utazók — hogy bizonyára hitelre méltó tudósításokat nehéz venni azokról. Ugyanezt mondom ki bátran azon nyelvekről és népekről is, a melyek *négyével* számlálnak. A hármával számlálási módnak az *én, te, ő* különbség, melyet az eszmélködő gyermek is hamar észreveszen, lehet alapja: de a négyével való számlálásnak sem physikai sem pszichologiai alapját ki nem lehet gondolni.

A legtöbb és legműveltebb nyelvek *tízével* számlálnak; ámde ezt a számlálási módot alkalmasint az *ötével* való számlálás előzte meg, a melynek természetes alapja az öt új. Újjal

mutatni a számot, vagyis az újjak segítségével számlálni, legtermészetesebb s talán legeredetiebb számlálási mód. Azért látszik szinte lehetetlennek előttem, hogy legyenek népek, melyek hármával vagy négyével számlálnak, holott nincs három újjú ember, valamint három újjú majom sincs. Az újjak segítségével számlálnak, vagy inkább mutatják a számot ma is azok, kik egymás nyelvét nem értik.

Az ötével való számlálás sok afrikai nyelvben divatozik, jelesen néger és nubai-néger nyelvekben. Például a *Bulom* nyelv így számlál:

1 bul	6 mēn-bul (5+1)
2 tin	7 mēn-tin (5+2)
3 ra	8 mēn-ra (5+3)
4 hjul	9 mēn-hjul (5+4)
5 mēn	10 vōn.

Így számlálnak az *Efik*-ek is, mint:

1 kiet, tiet	6 itio-kiet (5+1)
2 iba	7 itia-ba (5+2)
3 ita	8 itia-eta (5+3)
4 inan	9 osu-kiet (5+4)
5 itiün	10 duüp.

A Fulbo-k (nuba-négerek) számlálása ez:

1 gōo	6 džovē-go
2 didi	7 džovē-didi
3 tati	3 džovē-tati
4 nai	4 džovē-nai
5 džuvi	10 sapo. ¹⁾

Nagyon figyelemre méltó, hogy a 10-es az idézett nyelvekben nem *összetételnek* (5+5), hanem egyszerű szónak látszik: *vōn, duüp, sapo*.

Mi volt könnyebb mint folytatni az újjak számlálását, tehát tízig eljutni, s a *tízével* való számlálást kitalálni? De se fizikai se pszichológiai akadály nem ellenezhette a lábak újjait

¹⁾ Lásd: Friedr. Müller, Grundriss der Sprachwissenschaft. Wien, 1877. Bnd. I. Abtheil. II. pag. 114, 140. — Bnd. III. Abtheil. I. pag. 23

is számbavenni, s a számlálást húszig terjesztelni ki. Valóban is az amerikai nyelvek egy nagy része a *húszával* való számlálást, másik része a *tízével* valót követi. A húszával való számlálás leginkább Amerika közepében honos, innen a déli földre, különösen annak keleti részecire terjed Ia-Plata folyóig. Éjszak-Amerikában csak a Člinkit-ek és Pani-k számlálnak húszával. Ezeken kívül tehát húszával számlálók a mejikói, sonora, otomi, mazahua, mutlázinka, zapoteka, mosquito, kuraihi stb. stb. nyelvek. Ellenben az atapaskok, algonkin-ek, irokéz-ek, dakota-k stb. tízével számlálnak.¹⁾ A Dakoták nyelvét 1856-ban ismerteté, hadd közöljem itt is számneveit:

1 vanča, vanži, vanžidan	6 sakpe
2 noŋpa	7 sakoviü
3 jamni	8 sahdogaŋ
4 topa	9 napčičvaŋka
5 zaptan	10 vikčemma.

A sorozó számok ezek: tokaheja első, i-noŋpa második, i-jamni harmadik, i-topa negyedik stb., i-vikčemma tízedik. Tehát i-nek előtéte fejezi ki a sorozót.

A dakota újjain számlál tízig, aztán lehajtja egyik újját annak jelölésére, hogy el van számlálva a tíz s így folytatja:

11 ake vanžidan	14 ake topa
12 ake noŋpa	15 ake zaptan
13 ake jamni	16 ake sakpe stb.

mi azt teszi: megint (ake) egy, azaz 11, megint (ake) kettő, azaz 12 stb. ake sahdogaŋ-ig, azaz *megint* nyolcz, azaz 18. A tizenkilencz *uŋna napčičvaŋka*, azaz másik kilencz.

20 vikčemma noŋpa	= 10 × 2
30 vikčemma jamni	= 10 × 3
40 vikčemma topa	= 10 × 4 stb.

De 21-et így fejezi ki: *i-jamni vanžidan*, azaz a harmadik (tizedből) egy, *i-jamni noŋpa* = a harmadik (tizedből) kettő; — *i-topa vanžidan* = a negyedik (tizedből) egy, azaz 31 stb.

¹⁾ Friedr. Müller, Grundriss d. Spr. II. Bnd. I. Abth. 183. pag.

Az amerikai sarknépnek, az eszkimók nyelve, melyet a dán tudósok régóta ismernek, különös figyelmet érdemel; hírlapok is jelennek meg azon a nyelven.

1 atauseq	6 achfineq-atauseq
2 machdluq	7 achfineq-machdluq
3 pinasut	8 achfineq-pinasut
4 sisamat	9 achfineq-sisamat
5 tadlimat	10 gulit
11 achqaneq-atauseq	16 achfechsaneq-atauseq
12 achqaneq-machdluq	17 achfechsaneq-machdluq
13 achqaneq-pinasut	18 achfechsaneq-pinasut
14 achqaneq-sisamat	19 achfechsaneq-sisamat
15 achqaneq-tadlimat	20 inuk nāvlucho.

A számnevek 6—9-ig azt jelentik: a másik kéznek egye, a másik kőznek ketteje stb.; a számnevek 11—15-ig azt jelentik: az első lábunk egye stb.; a számnevek 16—19-ig azt jelentik: a másik lábunk egye, a másik lábunk ketteje stb. A 20 = inuk nāvlucho azt jelenti: »egész ember, vagy az ember egésze«, mert mind lába, mind keze újjai le vannak számlálva.

Az ázsiai sarknépeknél leginkább ötével foly a számlálás, p. o. az Ainu-knál, a kik számnevei következők:

1 atagan	6 atuñ	(1+5)
2 aljak	7 uluñ	(2+5)
3 gañkun	8 gančičiñ	(3+5)
4 sičičiñ	9 sičičiñ	(4+5)
5 čañ	10 haciq.	

Felvilágosításul: ča = kéz, ča-ñ = kezem, s mint számnevén 5. Ennek az ñ betűje u vagy i hangzóval alkotja a 6—9 való számneveket. (Müller Fr. idézett munkájának II. köt. II. részének 161. lapj.).

A legtöbb és legismertebb nyelv, mint mindnyájan tudjuk, tízével számlál; azt sem tagadhatni, hogy ennek a 10 új lévén az alapja, a tízével való számlálási mód tulajdonképpen egy alapú az ötével és húszával való számlálással. Valamint tehát az ötével és húszával való számlálásnak egyszerű szám-

nevei 1—5-ig folynak, a többiek összetétek lévén: úgy a tízével való számlálásnak egyszerű számnevei 1—10-ig folynak, a többiek összetétek. Tehát igazán csudálni való dolog, hogy vannak ezen tízedes nyelvek közt olyanok is, melyek egyszerű számnevei csak 7-ig folynak. Minthogy ezen hetedes nyelvel is most tízével számlálnak, tehát minekutána a tízes számra szót találtak ki, összetéteket alkottak a 8-as és 9-es kifejezésére. Az eljárás legvilágosabb példáját az osztják-szamojéd mutatja, így:

1 öker	6 muktut
2 sede	8 sieldje
3 nāgur, nar	8 sede-čan-köt (2—10)
4. tēt, tiet,	9 öker-čan-köt (1—10)
5 semblañ	10 köt.

Ezen nyelv a tízével való számlálást elfogadván, a köt szót szerző magának a 10-es kifejezésére, s a meglévő sede = 2 és öker = 1 szót összeszerkesztő a köt = 10-zel, közbevetvén a čan = »hiján« szót. Az új szerkezetek: sede-čan-köt és öker-čan-köt azt jelentik hát szószerint: kettő hiján 10, egy hiján 10. A hetedes nyelvek azonban rendszeren nem annyira szószerint fejezik ki az új szerkezeteket, hanem a 2-öst és 1-est kivonó értelemben teszik az új 10-es eleibe, s azokat nem is veszik mindenütt az illető nyelvből, hanem a tágabb nyelvkörnek szókinéséből, valamint az új 10-est sem alkalmazzák mindenütt az illető ösztéteknél, úgy, hogy most nem is mondhatjuk mindég biztosan, honnan van véve akár a 2-ös, akár az 1-es, akár a 10-es. A Jurak-Szamojéd még külön sajátágot is tüntet elő, melyet hetével számláló más nyelvben nem találhatni.

1 nōroi, ñob	6 mat'
2 sidea	7 siu, šeu
3 n'āhar, nār	8 siden-d'et
4 t'öt, tiet	9 hāsava-ju'
5 semblan	10 ju'.

Mint látjuk, a Jurak-Szamojéd számnevei nagyban egyezők az Osztják-Szamojédéival, de más az 1 és 10. A Jurak-Sza-

mojéd tizese *ju'*, ehhez aztán nem saját 1-sét, *horoit*-t vagy *hob*-ot, hanem az előttünk ismeretlen *häsava*-t teszi kivonó értelemben, melyet nem fejez ki. De bizonyosan az ismeretlen *häsava* 1-et jelent, máskülönben *häsava-ju'* nem jelenthetne 1—10, azaz 9. A 8-as kifejezésére olyasmit követ el a Jurák-Szamojéd, minek példáját a *hetes* nyelvekben — szabad legyen rövidség kedvéért így is neveznem azokat — nem találjuk, t. i. a 2-öt 4-el sokszorozza, mert *siden* = 2, *d'et* (fét, tét) 4; tehát *siden-d'et* = $2 \times 4 = 8$, a sokszorozást szintén nem fejezvé ki.

Az *Ugor-Finn* nyelvek mind a *hetes* nyelvekhez tartoznak. Azok most telemes távolságban vannak egymástól, p. o. a magyar a Duna-Tisza mellékein és azokon kívül a Kárpátok belső és külső lejtőin a Szeretig terjed; a Vogul az éjszaki Szoszva mellékein, mely az éjszaki Uralban eredvén, kelet-éjszaki irányban az Obi folyóba siet, meg a Konda mellett; a Finn a Finn és Botnia öblök közt, meg a Balttenger keleti tartományában; a Lapp végre Európa legéjszakiabb széleire vonúlva el. A Finnek sokkal közelebb vannak egymáshoz, mint az Ugorok. A Finnek közül veszem a *Szuomit* (legszerőbb jelentésben Finnet), az *Esztet* és a *Livet*.

Szuomi:	Esti:	Livi:
1 yhte	üks, üt's, üt'š	üks
2 kahte	kaks, kat's, kat'š	kakš
3 kolme	kolm, kol	kuolm
4 neljä	neli	neela
5 viite	viiz	viiz
6 kuusi	kunž, kuz'	kunž
7 seitse(män)	seitse	sejs
8 kahdeksan	kahaksa, kalosa kahesa, kateza kašiksa	kaadiks kšödöks
9 yhdeksän	ühaksa, ütosa ühesa, ütosa	undiks üüdöks
10 kymmenen	kümme	küm, k'um, t'um
11 yksi toista kymmentä	üks tejt kümment	ükštoistön, ükštošt'im ükštošt'um, ükštošt'umend
12 kaksi toista kymmentä	kaks tejt kümment	kakštoistön, kakštošt'im kakštošt'um, kakštošt'umend

Szuomi:	Esti:	Livi:
20 kaksi kymmentä	kaks kümment	kakš kümd, kaks t'umund
21 yksi kolme kymmentä	üks kolmat kümment	üks kolm, üks kolm kümd t'umund
22 kaksi kolme kymmentä	kaks kolmat kümment	kakš kolm
80 kolme kymmentä stb.	kolm kümment stb.	kuolm kümd, kolm t'umund
100 sata	sada	sada, t'um-t'um.

E három nyelvnek tizese *egy* szó, úgymint: *kymme*, *kümme*, *küm*, mert a finn *kymmenen*-nek töjje *kymme*. A liv *t'um* csak változatja a *k'um*-nak, a *k*-nak *t-v* átmenetét mutatván. Ugyan-e három nyelvnek ösztétei is a 8-as és 9-es kifejezésére azonos részekből állanak. Első részök *kaht*, *kah*, *kat*, *kaa*-t, meg *yhd*, *üh*, *üt*, *uu* vagy *üü*-t mutatják, tehát a saját 2-öt és 1-et. Utórészök azonban egy ismeretlen szó, mely Budenz József helyes alitása szerint *deksa* vagy *teksa*¹⁾ s mely, mint azt különösen az oszt 8-as és 9-es kifejezések mutatják, sokképen fogy, hol a *d*, *t*, hol a *k* hangot ejtvén el.

Budenz azután a szuomi 8-ast és 9-est így taglalja: *kahte-n + deksan*, *yhte-n + deksin*, a közbevelet *n* ragot a cseremisiz *kandakše* = 8, *indekše* vagy *indikše* = 9 példájával igazolván. Ezt nem találok elfogadhatónak. Mert valamennyi finn-ugor nyelvnek 8-as és 9-es féle ösztétei olyatén rag nélkül valók, — mi ugyan nem döntene, a szuomi e tekintetben kivételcs lehetvén. De mert az *n* rag sehol a finn-ugor nyelvekben nem fejezi ki a »hiján« vagy »talan«, »telen« értelmet. S mert végre az *n* a cseremisiz *kandakše*, *indekše* szókban nyilván nem rag, hanem *v*, *m*-nek változatja. Tudjuk ugyanis, hogy a 2-ös és 1-es szók torokhangja (*h*, *k*) *f* vagy *v* hanggá változik, tehát *loh*, *kah* helyett *kov*, *kav*; *ih* helyett meg *if* hangokat találunk; a *v*, *f* pedig Budenz szerint is *m*-mé szerct változni. A cseremisiz szókat ennél fogva így lehet taglalni: *kav-dakše*, *kam-dakše*, *kan-dakše*; — *if-dekše*, *im-dekše*, *in-dekše*. A négy nyelvnek 8-asait és 9-eseit én így taglalom:

¹⁾ Budenz József: *Magyar-Ugor összehasonlító szótár*, 221. lap.

Szuomi:	Eszt:	Liv:	Cseremis:
8 kah-deksan	kah-eksa ka-tesa kah-ega ka-tesc ka-diks ka-iks	kaa-dikš koo-dikš	kan-dakše
9 yh-deksän	üh-eksa ü-tesa üh-esa ü-teze	uu-dikš üü-dikš	in-dekše in-dikše.

Mіндеzen számnevek hangkiejtést mutatnak vagy elő-, vagy utórészéből a szónak. Így a szuomi 8-as teljesen így volna: kahd-deksan, 9-ese így: yhd-deksän; az eszt 8-asa így volna teljesen: kah-deksa, kat-tesa, üh-deksa, üt-tesa stb. stb. mint a taglalás mutatja.

Figyelemre méltó az is, hogy mind a három finn nyelv az 11-et, 12-öt stb. így fejezi ki: 1 a második 10-ezből, 2 a második tizedből stb.; a 21-et, 22-öt stb. így: 1 a harmadik tizedből, 2 a harmadik tizedből stb. stb. Rövidebben így is mondják: 1 a másodikból, 2 a harmadikból stb. Még nagyobb figyelemre méltó, hogy a liv nyelv ezen ösztéteknél *ijum-on* (20) kívül *tön-t* is alkalmaz, mi a votják-zürjén *don*-hoz húz, a hol *nil-don* 40, *vit-don* 50, *kvat-don* 60, *sizim-don* 70 stb. Az liv *ükštuoištön*, *kakštuoištön* tehát = *ükš-tuoištön* 11, *kakštuoištön* 12.

Az Ugor nyelvek közül veszem a Magyar, Vogult és a Lappot.

Magyar:	Vogul:	Lapp:
1 egy	äke, aka	akte, okta, ofta, oft, oufta
2 két és kettő	kit és kiti, kitag	kuökte, guöktä, guöfta és guftug
3 három	korom, hurmu	kolma, goim
4 négy	n'ile	n'älja, nelje
5 öt	ät	vita, vit
6 hat	kat, xot	kata, guta, gut
7 hét	sät	šičča, šičč
8 nyolcz	n'alalu, n'ollu	kakce, gakee, guöce
9 kilencz	antellu	akce ofee, ouföe
10 tíz	lu	loge.
20 húsz	kús, hús	guoft loge
100 száz	sat	čnötte

Szükségünk lévén rá, megemlítjük az ostják és zürjén 8-ast: *tamis*, *kökjamis*, meg 9-est: *ulamis*, *okmäs*; továbbá a mordvin 20-ast: *koms*.

Mielőtt a 8-asok és 9-esek taglalásába fogunk, egy tudósítást kell előre bocsátanunk.

A régi nyelvek szép tulajdonsága, melynek híjával vannak az újabb nyelvek, az, hogy az észrevehető kettősséget külön idommal, a *dualis* idommal fejezik ki, úgymond Grimm Jakab s így folytatja: »A mi nyelvtörténeteinkre nézve nagy becsü, hogy a szanszkriton, görögön kívül a litvai és ó-szláv nyelvek is dualist vallanak. A gótban meg oly erősek valának a dualisok, hogy Ulfilas, bár az Új-testamentum görög nyelvében nem is talált dualisra, azt mégis gótul kifejezé, valahányszor a dolog megkívánta.«¹⁾ — Az ugor nyelveknek is van dualisok, jelesen a Vogulnak, Osztjáknak, Lappnak, mi hát nálunk is némi becsü lehet, mert ezen nyelveknek régiségét bizonyítaná, Grimm szerint: a Magyarak nincsen dualisa, de némi nyomát az is örzi. A vogul 2-ös *küt* meg *kiti* és *kitag*; a két utóbbi szó dualis, *kiti* az éjszakai vagy nagy Szozvai vogulban, *kitag* a Kondai vogulban; *küt* monó nyelvjárásban közös szó. A lapp 2-ös *kuökte*, *guöfta* meg *guftug*; ez utóbbi hasonlóképen dualis. A magyar 2-ös *két* meg *kettő*, ez utóbbi nyilván dualis, tehát a régi dualisnak maradványa, mint még az avuló *monó* is.

Most taglaljuk a 8-asokat és 5-eseket. A Lappban a 8-as *kakce*, *gakee*, *gafce*; a 9-es *akce*, *ofee*, *ouföe*. Szembetűnő, hogy ezen szók utótagja *ce* 10-et jelent, mert előtagjuk: *kak*, *gak* vagy *gaf* nyilván a kettős számnév, valamint *ak*, *of*, *ouf* nyilván az egyes számnév. A magyar *nyolcz*-nak és *kilencz*-nek utótagja szembetűnően hasonlít a lapp 8-as és 9-esnek utótagjához, ezt a *c*-t meg *cz*-t tehát azonos eredetűnek és jelentésűnek kell tartanunk. A vogul 8-as: *n'ala-lu* és *n'al-lu*, 9-es: *antel-lu*. Ezek utótagja az egyszerű 10-es, *lu*: tehát *n'ala* és *n'al*, valamint *antel* is, szükségképen, a finn (szuomi, eszt, liv) és a lapp nyelvek analogiája szerint, 2-öt és 1-et jelentenek. A magyar *nyolcz*-nak előtagja ime a vogul 8-asnak előtagjához hasonlít, kell tehát, hogy evvel egy eredetű és egy jelentésű legyen. A magyar *kilencz*-nek előtagja egyikéhez sem

¹⁾ Grimm Jak. *Geschichte der deutsch. Sprache*. Dritte Auflage. Seite 670.

hasonlít a felhozott szóknak, de a svéd Strahlenberg, a ki a pultavai csata után 1709-ben orosz fogságba kerülvén, tizenhárom évig forga a sziberiai népek, jelesen a vogulok és osztjások közt, s ezeknek számneveit is föl-följegyzé, a 9-et az osztjában *kilien*-nek találta.¹⁾ Strahlenberg nagyon értelmes és szemes vizsgáló, s a múlt század első negyedében sokat lehet vala még az osztjások és vogulok közt találni, mi Reguly és Ahlqvist korában teljesen elenyészett volt. A magyar *kilen*(-ez) is tehát nem »unicum« a rokon nyelvcsoporthoz; jelentése pedig az analogia bizonyítása szerint nem lehet más, mint a vogul *antel*-é, mely nyilván 1-et jelent.

Kérdés most, honnan való a lapp *e*, (a kak-*ce* stb., ak-*ce* stb.-ben) s a magyar *ez* (a nyol-*ez*, kilen-*ez*-ben)? Láttuk a 10-et jelentő *deksa*, *teksa* nak nagy változásait, melyek a szónak egész *c*-vé, sőt *s*-sé fogyását mutatják: nem lehet-*e*, sőt nem kell-*e* a lapp *ce*-t s a magyar *ez*-t is onnan származtatni? Én az előtt a magyar *ez*-t a *tíz*-nek összevonásából fejtettem, mint azt Révai tette volt. De ha a *tíz* számszót a *teksa*-ból fejlettnak tartjuk, mint Budenz a »Magyar-Ugor összehasonlító szótárának 221. lapján állítja — mi ellen talán a zürjén és votják *-das* = 10, a rövid *a* miatt sem szólama, — kerülő úton is ugyanoda érünk, hogy t. i. a *teksa*-ból lett *tíz* és amabból, ebből is lett *ez*.

S ezt az összezsugorodott *ez*-t vagy *sz*-t képző tagnak találjuk a 20-at jelentő szókban is, úgymint:

Zürjén: Votják: Mordvin: Magyar: Vogul: Osztják:
 k'-z' kuj-z kom-s hú-sz ku-s xu-s;

megtaláljuk a magyar harmin-*ez*-ban is.²⁾

¹⁾ Lásd: A *Vogul Föld és Nép*. Reguly Antal Hagymányaiból kidolgozta Hunfalvy Pál. Pest, 1864. A 4. lapon.

²⁾ Budenz »Magyar-Ugor összehasonlító szótárának« 221. és 420. 421. lapjain a kérdéses magyar *ez*-t a zürjén-votják *m's*-ből eredetű állítását a magyar *kilencz*-nek és *harmincz*-nak *m*-jére s a mordvin *koms* = 20-nak *m*-jére támasztván. Szerinte tehát a *nyoloz* szó legelőbb *nyolo-msz*, azután *nyolo-nsz* volt, végre *nyol-oz-ész* lett. — De minthogy a *szól-oz*, *fül-oz* és hasonló *l*-es igék az *oz*-ot nem változtatják *ez*-re, miért nem marad a 8-as is a *nyol-es* mellett, mi amnyira összhangsott volna a

A finn-ugor számnevek azt hirdetik nekünk, hogy az illető nyelvek eleinte csak 7-ig számláltak, s hogy abban az időben szorosabb viszonyban is, azaz nagyobb geographiai közelségben, állanak vala egymáshoz, mert 1—7-ig lehető azonosak a számnevek. Azután, nem tudni mikor, mi oknál fogva, mindnyájan a tizedes számlálási módra térének s a tízes kifejezésére új szokat szerzének magoknak: ekkor azonban nem valának többé az előbbi geographiai közelségben egymáshoz, mert az új tízes számnevek már nem azonosak, sőt igenis különbözök. Meglevén az új tízes számnevek, a 7 és 10 közötti hézagot összetétek által toldák ki, mely összetétek azt az arithmetikai formulát fejezik ki: 2—10 (=8), 1—10 (=9). Ezen összetétek, mint láttuk, még nagyobb különbségeket mutatnak, mint az egyszerű 10-es számnevek. De a finn (szuómi, eszt, liv, vót, vepsz, orosz karjéliai) nyelvek szoros egységet tartanak mind az egyszerű 10-es, mind az összetett 8-as és 9-es számnevekben is: mi azt bizonyítja, hogy azok a tizedes számlálási módnak elfogadásakor még együtt valának s azután is együtt, legalább elég közel egymáshoz, maradának.¹⁾

nyoloz szóval is, s miért lett *nyol-oz-ész*, holott a vélt eredete, a *m's*, csak *sz*-ot követelne? — Budenz szerint a *kilencz* legelőbb *kilencsz* volt s ebből vált *kilencsz*, *kilencz*. Itt is kérdés: miért nem maradt a nyelv a *kilencsz* mellett, holott a vélt eredete, a *m's*, nem követel *sz*-t? Továbbá, midőn a nyelv a *foganszik* mellett a *fogamszik*-ot is eltűri, mint a *terem-t*-et: miért nem tűri el a *kilencsz*-et is, holott a vélt eredete, a *m's*, szintégy követelné az *m*-at, mint a *terem* azt a *terem*-ben is megtartja. Végre a *kilenc*-t támogatja a Strahlenberg *kilien*-je: holott a *kilenc*-t eddigelé semmi sem támogatja. — Budenz a *harmincz*-nak eredetiebb alakját *harmincz*-ra taglalja, mely *harmincz*-ből lett volt. De itt is az *sz*-ből miért vált szükségtelenül *sz*? Nagyobb az, hogy az 1466-ki biblia-fordítás és a Sz. Margitnak élete (A Sz. Margit élete, Pray kiadása szerint, a *harmincz* (harminc) szót tízszer egymásután hozza fel az apácák (soror-ok) előszámlálásában.) *harmincz*-ot írják: azt lehet tehát vélni, hogy az a *harmincz*-ban oly töltelék, mint a *dönt*-ben, holott *döl*-ből, *dül*-ből, *dül*, *döl*, *dült* származnék, mely utóbbi divatos szó is. — Mi végre a mordvin *koms* = 20 szót illeti, azt *koms*-ra taglalom, a mint a 20-at jelentő felhozott szók analogiája javasolja. Egyébiránt a *koms* is a *kilencsz*-et támogató, a mely nincs, nem pedig a *kilencz*-et, a mely van.

¹⁾ Nem szükölködik tehát tudományos alap nélkül a finn-ugor nevezet.

Az ugor nyelvek, a 10-es, 8-as, 9-es számnevekre nézve különböztetvén a finn nyelvektől, valóban föltetsző, hogy viszonylag a 100-as (*sata, sad, száz, söt, s'o, s'u, šada, čuotte*) névben az összes finn-ugor nyelvek annyira egyezők, a mint rokon nyelvek csak megegyezhetnek. Föltetsző, ha ezt a számnevet az illető nyelvek sajátjának vesszük, mert hogyan bírtak ebben jutni azonosságra, mikor az egyszerű 10-csben meg az összetett 8-asban, 9-esben annyira szótmentek? Pedig képzelnünk is alig lehet, hogy azok a nyelvek már geographiai közelségökben, tehát előbb, szereztek volna kifejezést a 100-ra, mintsem a 10-re meg az összetett 8-asra, 9-esre. De föltetsző, ha azt idegen, p. o. perzsa *szad* (ساز) szónak vesszük — mert hogyan bírt az idegen szó valamennyi finnekhez és ugorokhoz, elválásuk után is eljutni? De harmadszor föltetsző azért is, mert, lám, az 1000-es szóra nézve megint különböznek a finnektől az ugorok. Amazok a germán *tausend, tusent* szót fogadják el *tuhant, tuhat* alakban, a mordvin *tóšän* is ide tartozván: az ugorok úgy mint:

a magyar,	vogul,	osztják,	zürjén	votják	nyelvek
az ezer,	<i>sater</i>	<i>t'ár-es,</i>	<i>s'ur-s</i>	<i>s'ur-s</i>	

szókat szerzik magoknak, melyek egymáshoz hasonlók.

Alítják, hogy az ugor nyelvek 1000-sc is a perzsa *hezār* (هزار). Fogadjuk el ez alítást, s nem találunk kielégítő feleletet azon kérdésre: miért nem jutott hát el a finnekhez is, a mint eljutott volna a *szad*, ha a *sata, száz, čuotte* csakugyan perzsa eredetű? Továbbá, ha elfogadjuk ez alítást, a magyar *ezer* szót, még a vogul *sater* szót is, könnyű ugyan a perzsa *hezār*-tól eredeztetni, de nem oly könnyű az osztják és zürjén-votjákat is abból kifejtetni. Az osztjáknak tője *t'ár*, a zürjén-votjáké *s'ur*; amannak képzője *es*, emezé *s*, melyek nincsenek a perzsa szóban. Azért mégis lehet, hogy mind a 100-as az összes finn-ugoroknál, mind az 1000-es az ugoroknál perzsa eredetű.

Hanem a finn-ugor számneveknél legföltetszőbb tünetmény az, hogy az 1—7-ig valók egyszerűek, a 8-as, 9-es pedig substractiót kifejező összetételek. A háromig való számlálásnál az *én te ő* (az) különbség lehet alapja; az ötig való számlálásé

bizonyosan az öt újj, valamint a tízig való számlálásé okvetetlenül a tíz újj, végre a húszig való számlálásnak a tíz kézmeg a tíz lábújj az alapja. Ez az ötivel, tízével, huszával való számlálás az ember tagjairól van véve, az tehát nagyon természetes. De mi lehetett a *heti*-vel való számlálásnak az alapja?

E nagyon nyomós kérdésre a következőkben találunk feleletet:

Reguly Antal előtt Fischer munkáiból lehet vala legtöbb és legbiztosabb tudósítást meríteni a szibériai népekről, különösen a vogulokról és osztjákokról.¹⁾ Fischer pedig Müller Gerhard Fridrik gyűjteményét használhatá, a ki 1736-ban a kamsatkai küldöttség tagja lévén, a szibériai orosz lováltárakat kikutatta volt. Fischer a negyven szibériai nyelvekből szerkesztette szótárában azt közli, hogy vogulban *n'ile sat* hónapot, *kít sat* holdtöltöt jelent. T. i. vogulban *sāt* 7 és septimana; osztjában is *labet, tlabet* 7 és septimana. Reguly természetesen, ugyanazt találá, hogy *sāt* 7 és septimana, *n'ile sat* pedig hónap. A magyar *hét*, a vogul *sāt*, az osztják *labet* szók tehát megegyeznek abban, hogy 7-et és septimana-t jelentenek; az pedig nem a görög *ἑβδομάς* szónak fordítása, mert a pogány vogul és osztják nem a héber-keresztényen felfogásból vették azt. Legérdekesebb kifejezés a vogul *kít sat* = két hét, mely »holdtöltöt« jelent, mert az világos bizonyítéka, hogy a vogul és a rokon népek a hold változásai után mérték az időt, melynek föltetsző szakasza a *n'ile sat*, azaz *hó-nap*. Ez a magyar szó is az ősi időmérésnek nagyon jellemző kifejezése, azonkívül egészen eredeti, a hó-nak, hold-nak 4 változását egy (*hó*)-nap-nak vevén. A hónapnak tehát 4 hete, *n'ile sat*-ja van, két hét múltával *holdtölte* áll be, azért neki a vogulban *kít sat* = két hét, a neve. A hétnak első napja a vogulban *sāt pong* = a hét feje, magyarban *hét-fő*; második napja *mölit katel* = másod nap, magyarban *kedd*, azaz *kettel*, vagyis kettőd. Idéig együtt jár a magyar a vogullal, ezután elhagyja az eredeti

¹⁾ Fischer Joh. Eberhard. *Siberische Geschichte*. St. Petersburg, 1768. — *Questions Petropolitanae*. St. Petersburg. Kiadá Schlözer, Sz. Pétervárat, 1770. — *Negyven szibériai nyelvekből való szótár*. Kézirat Göttingában. Ebből szedé mind Schlözer, mind Gyarmathy a vogul és osztják szókat.

kifejezéseket, szlávokat fogadván helyökbe: szereda, csütörtök, péntek, szombat. A vogul folytatja így: *kormit* = harmad, *nilit* = negyed, *ätit* = ötöd, *katit* = hatod. t. i. *katel* = nap. Erre jön a *jüni* = nagy, vagy *jelping* = szent *katel* = nap; a magyar a szent napot perzsa-török szóval fejezi ki: *vasár nap* = *bāzār-güni* (بازار گونی), mi bizonyosan csak *vásár-nap*; mert az innep vásár napja is. V. ö. a német *Meesse* szót, mely misét és országos vásárt jelent. Ámde az *in-nep* szó a vogul *jelping*-vel rokon, habár kissé homályos is a rokonság. ¹⁾

Az időnek feltetsző szaka a hold változásai szerint van ezen népeknél meghatározva, mi a következőből még világosabbá lesz. A *n'ile sat* = négy hét, 28 napot teszen, vagy magyarul »egy hónapot.« A vogul ezt *jongep*, *jongep*-nak, azaz *forduló*-nak nevezi; *forduló* tehát a vogulban mind a hó = luna, mind a hónap = mensis. ²⁾ Már 13 hónap, vagy 13 *jongep* egy évet teszen. Vogulban az évek neve *tälü-tuj*, vagy *täl-tuj* = tél-nyár. Sőt a *täl* szó egymaga is jelont évet, s Strahlenberg 1720 tájban igen esudálkozik azon, sőt azért, hogy telek szerint számlálják az időt, butának véli vala a vogult meg osztjákot; mert, úgymond, ha valamelyiktől azt kérdem: hány éves? avval felel, hogy születése óta hányszor csett le a hó, azaz a *telek számával*. Ide szúrom, hogy az eszben *täl* vagy *talv* tél; de az eszt is a »harmad lü« tinót *kolme taline*-nek = három télesnek mondja. — Reguly szerint a vogul

¹⁾ A vogul *jelping* szónak töjje *jöl*, melynek megfelelője a magyar *id*; továbbá a vogul *y* képzőnek megfelel a magyar *ü, u* képző, tehát: *jel-p* = *id-ü* és *id-u* (v. ö. vogul *sum* = szem, *sum-p* = szem-ü, vogul *kat* = köz, *kat-p* vagy *kat-s-p* köz-ü stb.). Végre a vogul *ng* képzőnek megfelel a magyar *s* képző, tehát: *jel-p-ng* (*jelping*) = *id-ü-s*, *id-u-sa*. A vogul *jelp* emélfogva mind etymonja mind jelentése szerint azonos a magyar *id*-vel.

Az eszt nyelv is megtartotta a napok eredeti neveit, így: *ermis päve* első nap = hétfő; *teisi päve* másodnap = kedd; *kolmas päve* (kolmas p.) harmadnap = szerda; *neljä p.* (neljäs p.) negyednap = csütörtök; *röde p.*, ez a svéd *fredag*, német *frei(tag)* után = péntek; *poil päve* fél-nap, fél-innep = szombat; *pühä päve* szent nap = vásárnap. Az eszt *pühä päve* jelentésére nézve azonos a vogul *jelping katel*-el.

²⁾ A vogul *jongep*, *jongep* szónak képzése: *jong*, *jang* fordúl *jongem*, *jangem* fordúlok; *jong-p* forduló.

tuj-nak (nyár-nak) három része van: *tuoja* = tav-asz, tulajdonképi *tuj* és *täkus*, *tähus* = ősz. Az év tehát 13 hónapból áll, melyek is következők:

A Szosza melléki voguloknál:

1. jüni pol' *jongep* = nagy fagy-hó;
2. *jang natne j.* = jégfolyó hó, mikor a folyók zajlani kezdenek;
3. *lopta jongep* = levél-hó, mikor a fák leveledzenek;
4. *tuv (tuj) kotil j.* = nyárközepe-hó;
5. *ojt-túr jongep* = réti-tó hava, mikor az áradó folyók tavakat csinálnak a síkon;
6. *vor-túr jongep* = hegyi-ló hava, mikor hegyi tavakban halásznak;
7. *soher jongep* = lazaczhó, lazaczfogás hava;
8. *man' tähus (täkus) j.* = kis ősz-hó;
9. *jüni tähus (täkus) j.* = nagy ősz-hó;
10. *sank jongep* = derék-hó (Ahlqvist szerint *sank* = derék, tehát azon hó, mikor derékig sttyed az ember az új hóban?);
11. *täl kotil j.* = télközepe hava;
12. *redin josä j.* (Regulynál: *rétting juos uj j.*) = ravasz sas hava;
13. *man' pol' jongep* kis fagy-hó.

A Konda melléki voguloknál:

1. *pol' jongep* = fagyhó;
2. *kuhum šes jongep* = geréb merítő hó, mikor halászok gercbet merítenek a vízbe? Reguly szerint: *kátra pom jong* = avar fű-hó; májushó;
3. *tári náj j.* = fenyő lé-hó, Reguly szerint *tári il' jongep* = fenyő-ló hava;
4. *kal' naj j.* = nyír-ló hava;
5. *jüni tots j.* = nagy szárazság hava;
6. *viš tots j.* = kis szárazság hava;
7. *semno katel j.* = Simeon napja hava;
8. *pührou j.* = fátylvhava, Mária fátyla innepéről;

9. viš tákus j. = kis őszhó;
10. jáni tákus j. = nagy ősz-hó;
11. tál jät j. = télközépe hava;
12. jusi jongep = sas hava;
13. šah jongep = világosodó hó, mikor nőni kezdenek a napok.

Ezeket a hónap-neveket Ahlqvist gyűjté össze vogul utazásában (1858-ban). Regulynak sejtése sem lévén a 13 hónapos évről, a déli (Loszvai) vogulok hónapjait így jegyzé fel: 1. januaris *tál-jiit jongep* = télközépe hava, v. ö. a szoszvai és kondai 11-dik hónapot. — 2. *sah jongep* = világosodó hó, v. ö. a kondai 13-dik havat. — 3. márczius *tajna j.* havon futás hava — 4. április, *poš jongep* = fagyhó, mert a nappal olvadó hó éjjel újra megfagy; v. ö. a szoszvai és kondai 1-ső hónapot. — 5. május, *kátra pom jongep* — kátra (?) fű hava. — 6. június, *távi il' jongep* = fenyő-lé hava; v. ö. a szoszvai és kondai 3-dik hónapot. — 7. július, *kal il' j* = nyír-lé hava; v. ö. a kondai 4-ik hónapot. — 8. auguszt. *tuts jongep* = száraz hó, vagy *tuj kvált j.* nyár-középe hava; v. ö. a szoszvai 4-dik s a kondai 5-ik, 6-dik hónapot. — 9. szeptember, *alti u'otap jongep* = fias vadréce hava? — 10. október, *kvar jongep* = a kvar (nevű madár) hava, 11. november, *uš tákus j.* = kis ősz-hó. 12. december, *jüni tákus j.* nagy ősz-hó: v. ö. a szoszvai 8-dik és 9-dik, s a kondai 9-dik és 10-dik hónapot. — Látjuk, hogy mind e hónapnevek részint az időszakokról, részint természeti jelenségekről, részint madarokról vannak véve. — A kondai 7-dik és 8-dik hónap már keresztény ünnepekről neveztetik.

Az Irtsi osztjakoknál:

1. Xujem tilis' = ivó hó, mikor a halak ívnak, április;
2. unž ele tilis' = fenyő-lé hava;
3. sümet ele tilis' = nyír-lé hava;
4. var tilis' = geréb-hava, mikor gerebet merítenek a vízbe halászás végett.
5. pám verda tilis' = fű csináló hó, széna hava;

¹⁾ Bulletin de la Classe des sciences historiques de l'Académie imp. de St. Petersbourg. XVI. tom. 1. 2. 4. 5. nr.

6. tunt-vasa-menda l. = lúd-kácsa menés hava, mikor a ludak, kácsák elköltöznek ¹⁾);
7. vèlek-juh tilis' = fa vodló hó, mikor a fák leveleiket hullatják.
8. kurang xuj tilis' = gyalog ember hava, mikor a jég már elbírja az embert;
9. tavang xuj tilis' = lovas ember hava, mikor a jég a lovasat vagy a kocsit is felbírja;
10. éne tet čeně tilis' = nagy tél-hát hava;
11. új tet čeně tilis' = kis tél-hát hava;
12. vót tilis' = szél hava;
13. varngai tilis' = varnju hava.

Ezeket a neveket Castrén irataiból közölte Schiefner Antal. Lásd. »M. Alex. Castrén's Versuch einer Ostjakischen Sprachlehre. S. Petersburg 1858.« A 116. lapon.

A finnknél:

1. ensimmäinen sydän-kuu = első szív (középső) hó, vagy, talven sydän = tél szíve;
2. toinen sydän-kuu = második szív-hó;
3. vashto-kuu = hab-hó;
4. huhti-kuu = erdő-égető hó, mikor az erdőt égetik, hogy azután megszántsák, bővessék;
5. sulama- vagy touko-kuu = olvadás vagy vetés hava;
6. kesä-kuu = nyárhó;
7. heinä-kuu = széna-(csináló) hó;
8. mätä kuu = hév-hó, vagy rothasztó hó;
9. elo-kuu = élet hava, aratás hava;
10. syys-kuu = ősz-hó;

¹⁾ A vogulok *mart*, *mort* szóval nevezik azt a meszát, hitregés földet, a hóvá a madarak költöznek, tehát azt *mart-má* vagy *mort-má*-nek hívják. *Mortmä* új költözőkűdő madár; *mortmä l'ak* s hadak útja az égen, táj-út, melyet a finnek is *lönna rata* = madár-útjak, neveznek. *Marti* = szélső. A vogul *mort* szó tehát az égnek látszó szélét jelenti, s igazán azonos a magyar *mart* szóval. A vogul *mart* az i képzővel »szélső«-t jelent, mint az *äl* (fel), *le* (le) ugyanazzal »felső«-t, »alsó«-t tesznek. Postpositionális jelentését a rokon *märl* szónak Buzsák Józsa Magyar-Ugor összehasonlító Szótárának 603. lapján mutatja fel.

11. loka-kuu = sár-hó;
12. routa-kuu = fagy-hó;
13. joulu-kuu = karácson-hó Ez a *joulu* név a skandinávoktól van véve.

Ezen finn hónapok neveit Lönnrot tudósításából vette Schiefner, lásd: Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen, von Dr. Aug. Ahlqvist. Deutsche umgearbeitete Ausgabe. Helsingfors 1875. A 258. lapon.

Az osztják hónap-nevek, úgy mint a vogulok, a természeti jelenségekről vannak véve; az 5-dik, a *pum verda tilis* fű (széna)-hó, marhatartásra vall. — A finn hónapnevek már földművelésről is vannak véve, nemcsak a természet jelenségeiről. A *huhti kuu* = égető hó vagy égetés hava föltetszhetik a magyar olvasó előtt, a ki nem is gyanítja, hogy a szláv eredetű *ugar* szóban annak fordítását bírjuk. Az egész éjszakon az erdős vidékek lakosai a földművelést erdő-égetéssel üzték hajdan; a nyelvek tanúsága szerint pedig nemcsak a finnek, hanem a szlávok is tették azt; a finnek mai napig folytatják, csak hogy már a törvény szabályozza s az erdők kímélése mind szűkebbre szorítja. Az égető földművelést arval kezd a finn ember, hogy levág egy darab erdőt, a fát-cserjét felgyújtja s elégeti. A hamu megszírozza a földet, a mely azután néhány évig bővecskén terem. Akkor megint odahagyja a szántó-vető, míg azt újra bokor-fa belepí, a mikor ismét égetik. Az *ugar* szó is égett földet jelent, mert az a szláv *uhor*. *Uhoreni*, -a, -uo = égetett és ngarolt; *uhorim* égetek, ugarolok. — A régi egyszerű földművelés korában az égetés havát (*huhti-kuu*) természetesen a vetés hava (*touko-kuu*) követi; az a finn április, ez a finn május. — A *széna-hó* a magyar előtt is világos; az *elo-kuu* = élet hava, pedig nagy egyezésről tanúskodik a finn és magyar között. A magyar élet szón nemcsak a tulajdonképi életet, hanem azt is értjük, a miből ember-állat él. *Élet*, *éleség* nálunk is gabona, enni való. A finnben *elä* = él, *elo* = élet; *elo-kuu* = élet-hó, a melyben az életet, gabonát aratják. A finnben az első két hónap a tél első (s második szívének mondatik: Faludynál egyszer az érkező bundás vendég azt mondja: *tél szívében* vagyunk; erre nézve is hasouló a finn és magyar felfogás. Külömben a mostani 12 hónapos finn évben a januáriust *tam-*

mi-kuu-nak nevezik. *Tammi* tölgy-fát jelent: hogyan nevezhetni tölgyről az első, tél szívét terő hónapot? Ahlqvist előbb azt az »erős hideggel« magyarázta volt, melyet az erős fával hasonlított volna össze a régi finn. Most azt hiszi, hogy a tölgynek keménysége s a hidegnek keménysége nagyon mesterséges összehasonlítás, hogysen természeti népnek tulajdonítsuk. ¹⁾ Amde mi megemlékezünk az 1539-ben megjelent »Grammatica Hungaro-Latina«-ra, a melyben Sylvester a januariusnak régi magyar nevét *eröss hó*-nak hozza fel, mi a finn tölgy-hó = *tammi kuu* jelentése mellett szól. Sylvesternek nem volt sejtelve a finn hónapokról, s a magyar nép felfogását tisztán, hasonlítgató tekintet nélkül, közölte.

A 28 naphól álló 13 hónap 364 napos évet teszen: vajjon észrevették-e a rövidebbséget az illető népek, s ha igen, hogyan segítettek a bajon? Meglepő feleletet arra Hupel-nek 1782-ben megjelent könyvében találunk, a hol ezt olvassuk: »Az észeli parasztok (az Oesel szigetén lakozó esztek), a kik írni nem tudnak, úgy készítenek magoknak kalendáriumot, hogy egy zsineggel összefűznek hét kis deszkácskát s azoknak 13 lapján a magok jegyeit festik. Minden lapon egy 28 naphól álló hónap van (tehát összesen 13 hónap). Ezen kalendáriumból egyszerűbe a hétnek minden napját, innepjét vagy akármely napot megtudnak, mert mindegyiknek saját jegye van. Minden évet egy nappal utóbb kezdenek számtálni.«²⁾ Ime a meglepő felelet. Tehát az írni nem tudó esztek még 1782-ben az ősi kalendáriumot használák, mely szerint nemcsak észrevették a 364 napos évnék rövidebb voltát, hanem azt egy napon való átszökéssel ki is egészítik vala, egy nappal utóbb kezdván minden évet számlálni. Ezt az elhagyott napot az esztek *átlépő* napnak »üle astja päivä«-nek nevezték. Könnyű felfogni, hogy az esztek, ha kellett, két napot is hagytak ki a számlálásból, tehát két napon léptek által az új év kezdete előtt. Ez történt az *üle astja astag* = átlépő esztendőben. Ekképen oly egyszerű

¹⁾ Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen. 258. lap.

²⁾ Topographische Nachrichten von Lief- und Ehtland, herausgegeben durch A. W. Hupel. Riga (I. B. 1774.; II. B. 1777.) III. B. 1782. A 366. lapján.

módon tökéletesíték a 13 hónapos évet, a mint azt egy nagy műveltségű és tudományú nép sem tette.

Most az új vagy keresztyén kalendáriumban az *átlépő nap*, *átlépő esztendő* kifejezéseket az »intercalaris dies«-re, »intercalaris annus«-ra értik, pedig az átlépés fogalma ellenkezik a betoldás fogalmával, melyet az intercalaris szó kifejez.

Finnben a »karkaus« szó szökést jelent; megvan abban a nyelvben is a *karkaus päivä*, a *karkaus vuosi*, azaz szökés-nap, szökés-év, melyet ott is az intercalaris dies-re, intercalaris annus-ra fognak. Észre is vevé a finn szótár-író, Renvall, az ellenmondást a »karkaus vuosi« és az »annus intercalaris« között, azért mondá a finn szóról: »*vox male facta*,« mert ő még nem tudja vala, hogy az csak a hajdani 13 hónapos évre illik, nem pedig a mostani 12 hónaposra, mely minden negyedik évben betold egy napot. A magyar nyelv is most a *szökő napot*, *szökő évet* az intercalaris napra, intercalaris évre érti, az ellenmondást nem vevén észre, a mely Renvallnak már 1826-ban feltűnt.¹⁾ Fogarasi János, a Magyar Nyelv Szótára V. köt. 1444. lapján az úgynevezett »Mátyás ugrása« kifejezéssel akarja a *szökő napot*, évet megfejtetni, minthogy a negyedik évben »a bójtelő 23-dik és 24-dik napja közé egy nap toldatik, ennél fogva a különben 24-dikére eső Mátyás napja egygyel hátrább, bójtelő 26-kára, ugrik vagy szökik.« A magyar *szökő* szó is a régi 13 hónapos évek egy becses maradványa, emléke, a melyben a szó nem egyik napról más napra vale ugrást, hanem átszökést, számba-nem-vevést jelentett volt, mit a francia *sauter* is jelent, mikor azt mondják: il a sauté deux lignes, deux feuilles — átszökött két soron, két levelen, nem vevén azokat számba.

Hát a magyarnak is 13 hónapos éve volt-e hajdanában? Bizonyosan ilyen évvel jött ez új hazájába. A hold forgása és változásai minden népnél az első idő-határozók valának; a napi esztendő később lön uralkodóvá. »Da sich nach dem mondwechsel, der augenfallige wochen darbietet, die zeit leich-

¹⁾ Lexicon linguae Finnicae cum interpretatione Latina et Germanica. Auctore Gustavo Renvall. Aboae 1826. Pag. 164.

ter bestimmen lässt, so scheinen unsere vordahren neben dem sonnenjahr für den gemeinen gebrauch ein mondjahr gekannt zu haben, dessen dreizehn monate den zwölfen des sonnenjahres entsprachen. Die wiederkehrende periode von 28 Tagen hiess darum mênôths, mánod.«¹⁾ Mondjak magyarul: azért nevezi a magyar nyelv a meg-megforduló 28 napos időszakot *hónap*-nak.

A napi esztendő később lön uralkodóvá; ez megis zavará a holdi esztendőt. Mert a napi esztendőnek 12 hónapja szerint 12 holdi hónapot fogadának el a világ eseményei vagyis az emberiség nagy műveltsége útjában eső népek, s kénytelenek valának *embolismusok*, betoldások, vagy egész hónapok hozzátoldása által kiegyenlíteni a holdi esztendők hiját. Így támadt az igen mesterséges időszámítás mind azon népeknél, melyek máig a holdi esztendőt megtartják, elhagyván a 13 hónapot és az egy vagy két szökő napot.²⁾

¹⁾ Jac. Grimm. Deutsche Mythologie. Dritte Auflage. II. Bd. 671. lap.

²⁾ A magyar év szónak megfelelői a finn *vuote*, eszt *vöö*, *vöä*, zürjén *vo*, osztják *öt*, *öt*. Lehetetlen nem egy tövűnek tartani mindegyiket úgy mint a magyar *éj*, finn *yö*, mordvin *se*, *vei*, vogul *ei* és *jéj*, osztják *te* szókat, s mint a magyar *új*, vogul *jout*, *jajt*, osztják *jogol*, finn *joutse* szókat. Budenz azonban *Összehasonlító szótára* 803. lapján a magyar *év* szót a finn *ikä* (*ijä*), mordvin *ie*, *i*, eszeremis *i*, lapp *jape*, *jake* szókkal veti össze, s a *folyás* képzetéből magyarázza. Nekem úgy látszik, ha épen valami képzetből lehet vagy kell az *évet* magyarázni, azt az *ö* képzetéből magyaráznom, melynek megfelelői a finn *vö*, eszt *vöö*, zürjén *vöä* szók. Az *ö* képzele magába térőt, kerülöt fejez ki, mint a latin *annus*, a görög *ἐνιαυτός*; s ez jobban illik az *év* képzetéhez, mintsem a *folyás*, *elfolyás* képzele. Ha képzetre építünk s kell, hogy építsünk, inkább az *idő*-t magyaráznom a *folyás* képzetéből, mert az *idő* nem tér magába vissza, mint az *é* képzele: »az idő eljárt«. Ennél fogva én a vogul (*end-üt*) *endep*, osztják *endep* = *ö* szókat is nem az *idő*-vel kötném össze, mint Budenz *Összehasonl. szót.* 809. lapján, hanem inkább az *év*-vel, *ö*-vel.

Budenz említett szótára 559. lapján a finn *vuote*, *év*, szót a finn *vuoto fluxus*, *vuotaa fluere* szókból — a *folyás* képzeténél fogva — eredezteti. De lehet-e ugyanezekből a megfelelő eszt, zürjén, osztják szókat is eredeztetni?

A magyar *esztendő* szónak a finn *ajastaita* felel meg, mely *ajastaita* (= időből idő) *esztét*; esztben is, de nagyon rövidítve: *astag*. A magyar szó is *esztét*: *esztéta* és *idő*. Mátyás Florián (Nyelvtud. Közlemények

Az összes régiségben a 7-es szám szent szám. Ezt is a hold *hét* napos változásai terék szentté. A vogul teremés mondája igazán meg is szenteli a hét számot. *Hét* éj *hét* nap után születik az *Elmkals*, a vogul demiurgos. *Hét* foku lajtorján megyen az fel Numi-Taromboz, a ki *hét* fonatú haját leeresztve ül a fényes asztalnál. *Hét* tél elmulta után, *hét* nyár elmulta után (tálá *sát* olma juipoált, tuja *sát* koltmá juipoált) történik minden nagy dolog; Numi-Tarom *hét*-féle halat ereszt a tengerbe; *hét* tél, *hét* nyár elmulta után Elmkals megnézi a tengert s teliden telinek találja hallal stb. A magyarok *hét* vezér alatt költöznek be; ma is *hét* megyében, *hetedhét* országban ennek-annak nincsen hozzáfoghatója a mesében; a régi löcsei kalendárium *hét* országnak szólt. — Darius Hystaspest *hét* fő perzsa választá királylyá. Mai napig nagy szerepü a *hefte* szó, mely 7-et és septimana-t jelent a perzsáknál is. Pomeros születésének helye miatt *hét* város versengett; *hét* fejedelem szállotta meg Thebét; *hét* bölcs tette híressé Görögországot; a Tutinaméh-nak meg a középkornak *hét* bölcs mesterét és *hét* szabad tudományát ki nem ismeri? a *hét* világ csudáját még én is tanultam a históriában.

Hogy a trójai háború *tíz* és nem *hét* esztendeig tartott, hogy Perkulcs *tizenkét* és nem *hét* munkát végzett: ez már a *tízec* számlálási módnak és a *tizenkét* napi hónapnak tulajdonítható, úgy hiszem én.

Ha, mint tagadni nem lehet, a *hét* számot a hold változásai tették annyira nevezetessé; ha a mi nyelveinkben a hetes számláló mód a hold változásai után képződött: nincsenek-e más nyelvekben is 8-as, 9-es féle összetétek, vagy legalább némi némi nyomaik, a hold vált zásai minden népnek első időmérősei lévén? A török nyelvekben nem világosak afféle összetétek: de Vámbéry szóbeli tudósítása szerint a közép-ázsiai tatárok a sekiz (8), dokuz (9) helyett olyan kifejezéseket használnak, melyek világosan azt jelentik: kettő híján tíz, egy híján tíz. Ugyan azoknál *atna* 7-et és septimana-t jelent. A mongol-

1864. folyamának 336. 341. lapján az *eston* szót ez-tenre taglalja, s példákkal bizonyítja, hogy *eston-nap* annyi, mint *két* (septimana); és *eston-idő*, *estondő* annyi, mint év. A magyar *estendő* szó tehát más szóból van szerkesztve, mint a finn *ajostaikea*, azaz: időb3-idő.

mandsu nyelvekben olyanféle összetéteknek határozottan nincsen nyomuk.

De már az árja nyelvekben feltetsző a 8-as. A görög *ὄκτω*, a latin *octo*, a sanskrit *aṣṭau*, a gót *ahtau* dualisi alakok, mit a görög *ὄκτά-πνε*, *ὄκτα-δάκτυλος*, *ὄκτα-πηνυς* (nyolcz-lábu, nyolcz-újjú,- újjnyi, nyolcz-réfnyi) is hirdetnek, melyekben az *ὄκτα* dualisi képző nélkül látható. Az *octo* és társai Meyer Leo szerint is, dualisi alakok. ¹⁾ Mit jelenthetnek e dualisok? Meyer azt véli, hogy az eredeti *okta* talán (»möglichcr Weise«) a négy újjat jelentette a hüvelyk-újj nélkül, tehát dualisa két négyet, azaz nyolczat, fejezett ki.

Ez a magyarázat igen mesterséges eljárást teszzen fel; mert hogy valaha a négy újjat mint *egy* kiállót fogták volna fel, csak akkor lenne hihető, ha az úgynevezett történelem előtti embert *összenőtt újjjának* képzelnök, mit lehetetlen tenünk. Ha magokat az illető nyelveket kérdezzük, azt felelik, hogy a szanszkrit *una-vinçati* annyi, mint: egy(-híán) húsz = 19; hogy a latin: *un-de-viginti*, s a görög *ἑνος δέον εἴκοσι*, (= egynek híjával húsz, azaz 19) ugyan azt jelentik; ezen kívül a görög mondhatja: *δύοῖν* vagy *δυοῖν δέον εἴκοσι* azaz: kettő híán húsz = 18, valamint a latin is: *duo-de-viginti-t* = 18-at mond; sőt a görög még többet is fejez ki akképen, p. o. *ἑνὴς μῆε; δέονσαι τεσσαράκοντα* = hajó egy híán negyven, azaz 39 stb. Látván tehát, hogy ezek a nyelvek is egynek vagy kettőnek levonását oda értve vagy világosan kimondva fejeznek ki számneveket, sokkal természetesebb azt vélnünk, hogy az *octo*, *ὄκτω* aṣṭau, ahtau dualisok levonást fejeznek ki, s hogy valaha ezen nyelvekben is a hétig való számlálási mód nem vala ismeretlen.

Dél-Indiában a Dravida népek vannak, melyeket az árja beköltözés tolt volna éjszakról délre. A dravida nyelveket az altaji, sőt ugor-finn nyelvekhez hasonlónak mondá először a dán Rask, ²⁾ azután erre Müller Miksa egész nagy

¹⁾ Sie scheinen nichts anderes zu sein, als Dualformen einer alten Grundform auf *a*. c Die Gothische Sprache, von Leo Meyer, Berlin, 1869. Seite 710, 711.

²⁾ Nyelvtud. Közlemények 1878-ki folyamának 27. lapján.

ethnographiai elméletet raka; ¹⁾ az angol Caldwell is, a ki a dravida nyelveket tudományosan egybehasonlítja, Rask véleményét fogadja el. ²⁾ Én csak Caldwell munkájából ismerem, különösen a Tamilt és a Telugut, amelyeknek számneveit felhozom.

Tamil számnevek:

1. ôr, oru, onru, ondru; — oruvan egy ember, orutti egy nő.
2. ir, iru, irandru; — iruvar két ember; irattu kettős; ira-badu 20; ira nuru 200.
3. munru, mundru; — múvar, múvaru három ember; mu-pattu 30; mur nûru 300.
4. nâlu, nângu; — nân-padu 40; nân-nûru 400.
5. eindu; eivar öt ember, impulan öt érzék; cim-badu 50; cinžuru 500.
6. âr, aru; — aru-badu 60; aru-nûru 600.
7. êru; — êru-badu 70; êru-nûru 700.
8. ettu; — en-badu 80, en-nuru 800.
9. onbadu; — ton-nûru 90, tol-âjiram 900.
10. pattu; — 100 nûru; 1000 âjiram.

Telugu számnevek:

1. oka	6. âru
2. rendu	7. edu
3. mundu	8. enmidi
4. nâlagu	9. tonmidi
5. eidu	10. pati. — 100 nuru.

E két nyelvnek számnevei egymásnak annyira rokonai, hogy egy nyelvének lehetne tartani. A 10 a tamilban *pattu*, a teluguban *pati*. A tamil 9-es *onbadu* nyilván a *pattu* = 10-et mutatja, meg *on-t*, melyet az *onru* (1.)-ben találunk; tehát *on-badu* ugyanaz, mi a finn *yhdeksän*, a magyar *kilen-cz*, a vogul *antel-lu*, azaz 1—10. A tamil 8-as *ettu*. Ennek első tagja nyilván *en*, melyet az *'en-badu* = 80, világosan feltüntet. Az

¹⁾ Nyelvtud. Közlemények 1878-ki folyamának 32. 34. lapján.

²⁾ U. o. 30 stb. lapján.

ettu tehát *en-tu*, a *pattu*-nak, 10-nek csonkját mutatván, s ez által különbözvén a 80-at jelentő *en-badu*-tól. Megvan az *en* a telugu *en-midi*-ben is, mely 8-at jelent.

A telugu *en-midi* = 8, *ton-midi* = 9 hasonló szerkezetek. A *midi* nincs meg ugyan a tamil-telugu számnevek között, de az 1-et jelentő *ton-t* a tamil *ton-nuru*-ban (90) és *tol-âjiram* (900)-ban találjuk meg. E két szerkezet tulajdonképen annyit tenne, mint 1—100, 1—1000, de valóban 10—90-et, 100—1000-et jelentenek. Hasonlóan a vogul *n'ol-sot*, *antel-sat* szók nem 2—100-at, 1—100-at, hanem 20—100-at, 10—100, azaz 80-at, 90-et tesznek. A telugu *en-midi*, *ton-midi* bizonyosan 2—10, 1—10-et jelentenek. A tamil meg a telugu tehát azon nyelvekhez tartoznak, melyekhez a tizedes számlálási mód szintén utóbb jutott el.

Egyébiránt a dravida és a mi nyelveink között idomi vagy morphologiai hasonlóságon kívül szótári hasonlóságot találni nem lehet, kivéve néhány véletlenséget, melynek majdnem valamennyi nyelvben előkerülnek.

Lássuk már, mit találunk a 8-as, 9-esre nézve a malaji nyelvekben, a melyek okot adtak ezen egész értekezésemre. Marre Arisztid, ki már több munkát adott ki a malaji nyelvek és irodalmak köréből, több rokon nyelvek számneveit közlé velem, melyek természet szerint megegyezők a Müller Fridrik előadásával. Én a szorosán vett malaji számneveket választom ki.

1. sa, isa	6. anam
2. duva	7. tudjoh
3. tiga	8. dulapan
4. pat, ampat	9. selapan, sambilan,
5. lima	10. sa-puloh.

Ezen nyelvekben a d, l, r, g hangok egymássá változnak; tehát d és l helyett r; g helyett meg l áll stb. Azért *duva*; (2) úgy is hangzik: *ruva*; *lima*, (5) így is: *rima*, *rimi*, sőt *dimi* is; *tiga* (3) így is: *tila*, *telu*, *tolu* stb. A *sa-puloh* (10) azt jelenti, hogy egy tíz; a *puloh* szó tehát 10-et jelent. De azt jelenti a *lapan* szó is. Ennél fogva világos, hogy a 8-as, 9-es így taglalhatók: *du-lapan*, *se-lapan*, vagy *sam-bilan*; s hogy azt teszik: 2 hián 10, 1 hián 10. Tehát ezekben a nyelvekben is megtaláljuk az érdekes szószervezeteket a 8-ra és 9-re nézve

Marre Arisztid az Uj-Guinea, Triton nevű öble lakosainak, kik a papuákhoz tartoznak, számneveit is közlő velem, melyek így folynak:

1. bamosi	6. rim-samosi
2. ruëti	7. rim-ruëti
3. turu	8. rim-turu
4. faat	9. rim-faat
5. rimi	10. utsia.

Ezek a számnevek világosan a malaji nyelvekből vannak véve. *Sa*, (vagy *sam*?) a malaji *sa*=1), tagala *i-sa*, javai *sa* stb. *Samosi* tehát egy új hozzátétet mutat, mint a *ruëti* (2). A malaji *dua* a javaiban *ro*, malagaiban *roo* stb.; a papuák a *ru*-hoz *ëti*-t tesznek, melynek olyan jelentése lehet, mint az 1-esnek a *sam-osi*-nak. — A *turu* (3) a malajiban *tiga*, de a dajakban és más rokon nyelvben *telo*, *telu*, *tolu*, a formosaiban *teroa*. — *Faat* (4) a malajiban *pat*, *ampat*. — *Rimi* (5), a malajiban *lima*, a malagaiban *dimi*. E szó »kéz« jelentésű mindenütt, tehát *öt* és *kéz* egy szó czekben a nyelvekben, mint a *hét* a mi nyelveinkben németül »Sieben« és »Woche.«

A mi különösen feltetsző, az, hogy ezek a papuák a malaji nyelvekből vették át a számneveket, de megmaradtak az ötös számlálási módnál; mert látjuk, hogy számneveik, 6—9-ig össze vannak téve, így 5+1, 6+2 stb. Az *utsia* = 10 alkalmazint annyit teszen, hogy »egy tíz«, mert az *ut* = egy, a bisajóban *w-sa*, az ibanagban *itte* stb.

A számnevekben az úgynevezett történelem-előtti kornak sok eseményét vissza-visszatüköröző tanulság rejlik. Az ötös, tízes, húszas számlálási módok kétségen kívül az ember újjain alapszanak, a hetes számlálási módra a hold változásai tanították a népeket. S minthogy a hold változásai mindenütt az első időhatározások valának, az első naptár bizonyosan sok népnél 13 hónapos évet mutata. Mely nép volt eme naptár szerkesztésében más népek tanítója, nem tudni; talán mind a hetes számlálási mód, mind a 13 hónapos év többféle népnél keletkezett eredetileg. Azt sem tudjuk, hol támadt először a tízes számlálási mód, s

¹⁾ *The native race of the Indian Archipelago-Papuan*, London, 1853. By George Windsor Earl.

mikor, hogyan jutott a hetes mód szerint számláló népekhez. Annyi bizonyos, hogy a hetes számlálási mód megelőzte a tízest, valamint a 13 hónapos év a 12 hónapost előzte meg.

De vajjon igazán a 13 hónapos év előzte-e meg a 12 hónapost? Amaz tökéletesebb tudását teszi föl az év valóságos hosszának, mintsem várható a legrégibb időben. Ha tudva van, hogy az évnak 52 hete van, könnyű azt 13 hónapra szétosztani. De melyik nép számította ki legelőször az 52 hetet? s melyik népet illeti meg a tisztelet azért, hogy évenként egy szökő nappal, azaz egy napot nem számlálva, kell kiegészíteni az évet?

Amelung, a ki 1881-ben az Eszt Tudós Társaságban a régi eszt-naptárról értekezék, azt véli, hogy az esztek ázsiai hazájokból hozták magokkal azt az időszámlálást, melyet a mongolok utján a sinaiaktól vettek volt.¹⁾ Lehet, én nem igazolhatom; de még sehol nem találtam, hogy a sinaiak oly egyszerű elmés módon egészítették ki az évet, mint az esztek, s mint a többi népek, a melyek nyelvében a *szökő napot*, *szökő évet* jelentő kifejezések megvannak. Az angol »leap year« szó szerint azt teszi, mit az eszt »astja astag;« a régi angoloknál tehát hasonló eljárás volt az év meghatározásában, mint az esztekénél. De ki ügyelt még erre?

Hupel 1782-ben közlő tudósítását a régi eszt kalendáriumról, a szemes és csakugyan igen sokat felölelő Grimm Jakab mégsem említi meg a »Német Nyelv Történetében«, a hol bőven szól a különböző népek hónapjairól. Még Ahlqvist sem tekint reá, a Míveltségi szókról írt munkájában, pedig Ruszwurm C. már 1855-ben 10 eszt, ó-kalendáriumot ismertette meg Revalban. Sok van, legalább lehet, hogy még el van temetve a népek régi maradványaiból, a melyekre a tudomány figyelne csak most, s többnyire keresetlenül esik reá.

¹⁾ *Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat*, 1881. Dorpat, 1882. Seite 154 - 171.

UTÓSZÓ.

Az *eszten*-re nézve (lásd a 23. 24. lap jegyzetét) még következőt említem meg. Báthori biblia-fordításában (Mózes II, 25.) olvassuk: »Es teleek be az után *eszten-nap*, mikoron megverte isten az folyó vizeket.« Ezt Károlyi Gáspár így fordítá: »És hét napig tartá az Úrnak ostora a folyó vizeken.« — Bethlen Gábor 1621. május 22-kén Thurzó Szaniszlónak írta: »Ha Forgács az országnak régi megírott törvényének és szabadságának módját szeme előtt akarja viselni, in generali diaeta kelletik annak promulgálásának lenni, melyre mű ihon ez jövő *eszten-kedd* (sequentem quindenam) rendeltük a vármegyéknek. Régi m. Nyelveml. III. 306. lapján.

Tehát *eszten-nap* = egy hét; *eszten-kedd* = két hét; *eszten-ide* = egy év.

TELEGDI MIKLÓS MESTER

MAGYAR KATECHISMUSA

1562-İK ÉVBŐL.

MAJLÁTHI BÉLA

I. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1883.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)